

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti: milli-mədəni quruculuq

Azərbaycan dövlətçiliyi tarixində möhtəşəm yeri olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti qısa ömür sürsə də, yüksək əhəmiyyətə malikdir. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Azərbaycan dövlətçilik ənənəsinin bərpası, Azərbaycan xalqının milli düşüncə tərzinin, müqəddəratının siyasi təyininin təntənəsi idi. Müsəlman Şərqiində ilk respublika, ilk parlament, Avropa tipli universitet Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ilə bağlıdır. Hüquqi dövlət quruculuğu, hakimiyyət bölgüsü, demokratik idarəçilik tədbirləri gənc Azərbaycan dövlətinin mahiyyətini təşkil etmişdir. 100 illik əsarətdən sonra ən sivil formada dövlət qurmağa nail olan Azərbaycan xalqı azad, müstəqil yaşamaq şərəfini uca tutdu, milli mübarizə yolunda qurbanlar versə də, azgın daşnak-bolşevik qüvvələri tərəfindən kütləvi və müddətli soyqırımına məruz qalsa da, siyasi iradəsini təsbitə yetirdi. Ərazi bütövlüyü uğrunda əzm və şücaət nümayiş etdirdi. Cəmiyyət həyatının bütün sahələri milli əsaslar üzərində yenidən qurulmağa başladı.

XX yüzilliyin əvvəllərində müstəqil Azərbaycan dövlətinin bəyan edilməsi son dərəcə mürəkkəb şəraitdə həyata keçəyindən dərhal milli-mədəni quruculuq işlərinə başlanmasının qeyri-mümkünlüyü məqbul görünə bildiyi halda, gənc dövlətin ilk tədbirləri sırasında mədəni quruculuq yönündə hökumət qərarları mühüm yer tutur. “İyun böhranı” günlərində maarifə dair bir neçə rəsmi sənəd diqqəti cəlb edir. 1918-ci il iyunun 22-də Zaqafqaziya Müəllimlər Seminariyasının Azərbaycan bölməsinin Tiflisdən Qazaxa köçürülməsi üçün bu bölmənin sabiq müfəttişi Firudin bəy Köçərlinin sərəncamına 5 min rubl kredit ayrılması haqqında hökumət qərar verir. Bakıda universitet təsis edilməsi niyyətində olan Fətəli xan Xoyskinin Zaqafqaziya Respublikası hökumətində xalq maarif naziri kimi mövqeyi cümhuriyyət dövründə də dəyişilmədi. Sadəcə, o hökumət başçısı olduğu dövrdə bu niyyəti reallaşdırma bilməsə də, universitet təsis edilməsi məsələsində daima qərarlı olub, dəstək vermişdir. Amma ilk fürsətdə Qori Müəllimlər Seminariyası Azərbaycan şöbəsinin bazasında Azərbaycanda ibtidai məktəblər üçün müəllim hazırlayan ilk tədris ocağının yaradılmasını həyata keçirmişdir. Qismən münasib vaxtda, oktyabrın 21-də qəbul edilən qərara görə isə Qazax Müəllimlər Seminariyası üçün kredit açılmalı idi.

Milli-mədəni, həmçinin milli dövlət quruculuğu sahəsində atılan ilk mühüm və cəsarətli addımlardan biri türk dilinin dövlət dili kimi qəbul edilməsi oldu. Azərbaycanın təhsil müəssisələrinin milliləşdirilməsi üçün Türkiyədən müəllimlərin dəvət edilməsini, dərslərin gətirilməsini zəruri hesab edərək hökumət iyulun 22-də bu məqsədlə İstanbulla səriştəli şəxsin ezam olunması haqqında qərar verdi. İnzibati ərazi adlarının bərpa edilməsi milli dövlət quruculuğu yönündə ilk tədbirlərdən sayılmalıdır. Gənc dövlətin başlıca vəzifəsi öz hüdudları üzərində hakimiyyətini təmin etmək yolunda ilk növbədə Bakını yad qüvvələrdən azad etmək olduğu bir zamanda, Bakı uğrunda qanlı döyüşlərin getdiyi şəraitdə hökumət 1918-ci ilin avqustunda milli təhsil quruculuğu baxımından bir sıra qərarlar qəbul etmişdir. Tiflis Politexnik İnstitutu ilə əməkdaşlıq şərtləri haqqında qərar qəbul edilməsi də Azərbaycanın təhsilli kadrlara olan ehtiyacından irəli gəlirdi. 1918-ci il avqustun 24-də Nuxa Kişi Gimnaziyasına maliyyə vəsaiti ayrılması barədə qərar qəbul edildi. Elə həmin gün daha 2 qərar xalq təhsili ilə bağlı olmuşdur. Xalq Məktəbləri Müfəttişliyinin təsis edilməsi və xalq məktəbləri müəllimləri kurslarının təşkili qərara alınmışdır. Azərbaycanda 10 Xalq Məktəbi Müfəttişliyinin yaradılması nəzərdə tutulurdu. Avqustun 28-də qəbul edilmiş qərar milli-mədəni siyasət sahəsində mühüm əhəmiyyətə malikdir. 5 bəndlik qərara görə, bütün ibtidai və orta təhsil müəssisələrində tədris dövlət dili olaraq türk dilində aparılmalı idi. Təhsil müəssisələrində türk dilinin tədrisinin gücləndirilməsi tələb olunurdu. Qeyri-müsəlmanlar üçün ilahiyat dərslərinin, həmçinin ana dillərinin tədrisinə dair qərar verilməsi hökumətin “İstiqlal bəyannaməsi”ndə bəyan etdiyi prinsiplərə sadiqliyinin nümunəsidir. Bakı uğrunda döyüşlərin gücləndiyi bir şəraitdə Bakı şəhər məktəbləri şagirdlərinə pul vəsaitinin ayrılması da hökumətin diqqətindən qaçmamışdı. Dini bayramların qeyd edilməsi AXC hökumətinin qərarlarında təsbit olunmuşdur. Bakının azad olunduğu gün öncəsi, sentyabrın 14-də sentyabrın 17-ni Qurban bayramı kimi qeyd etmək qərarı verildi. Az sonra, oktyabrın 8-də isə Zaqafqaziya şeyxülislamının və müftisinin aylıq haqlarının artırılması və dəftərxanalarının yubadılmadan Bakıya köçürülməsi qərara alındı. Azərbaycanın müsəlman tələbələrinin xaricdə təhsillərini davam etdirmələri üçün də şərait yaradılmışdı. Xaricdə ali təhsil müəssisələrinə daxil olmaq imkanına malik müsəlman tələbələrə xaricə getmək icazəsi verildi. Ehtiyacı olanlara təqaüd verilməsi də nəzərdə tutulurdu. Mudros sülhü ərəfəsində Azərbaycan hökumətinin milli-mədəni quruculuq yönündə bu qəbildən qərarları olmuşdur. O cümlədən, Zaqatala dairəsində 25-dək birsinifli məktəbin açılmasına icazə verildirdi ki, bu məqsədlə Xalq Maarif Nazirliyinin sərəncamına 100 min rubl məbləğində kredit ayrılmışdı.

Beynəlxalq vəziyyətin təsiri ilə, regionda gedən proseslər Azərbaycan hökumətini də çevik addımlar atmağa vadar edirdi. Osmanlı hərbiçilərinin bölgəni tərk etmək məcburiyyəti, müttəfiq qoşunlarının Bakıya daxil olması yeni situasiya yaratmışdı. Müstəqil mövcudiyətini müdafiəyə qalxan, diplomatik yolla təsbitə çalışan hökumət noyabrın 9-da üçrəngli bayrağı milli bayraq kimi təsdiqlədi. Qəzetlər üçün senzura ləğv olundu. Məktəblərin milliləşdirilməsinə dair 28 avqust tarixli qərara dəyişikliklər edildi. Xalq məktəbləri müfəttişlərinin qurultayının keçirilməsinə maliyyə vəsaiti ayrıldı. Gəncə və Nuxa müqəddəs Nina təhsil müəssisələri dövlət hesabına keçirildi.

Parlamentin işə başlaması və yeni hökumət kabinetinin təşkili ilə dövlət quruculuğu sahəsində fəaliyyət

gücləndi. Nazirliklər arasında sahə istiqamətlərinin differensiallaşması sabit məzmun daşımağa başladı. Belə ki, əvvəllər sosial-mədəni yönümlü işlərin icrası əsasən xalq maarifi nazirliyinə həvalə olunurdu: hökumət qəzetinin nəşri, mətbəələrə nəzarət, teatr işi və s. Nazirliklərin hüquq məsləhətçilərinin xidmətindən faydalanması qaydasına görə bir hüquq məsləhətçisi 2-dən artıq nazirliyə xidmət göstərə bilməzdi. Mütəxəssis kadrlara, dövlət məmurlarına ehtiyac xüsusi kursların təsis edilməsini zərurətə çevirdi. Bakı Dövlət Universitetinin nəzdində zemstvo müəssisələrinə rəhbər işçilər və mütəxəssislər hazırlığı üçün yerli təsərrüfat üzrə xüsusi kurslar təşkil edildi. Kadr hazırlığı, mövcud kadrların ehtiyaclarının ödənilməsi, xüsusən də təhsil sahəsində kadrların dəyərləndirilməsi hökumətin fəaliyyətində ardıcıl həyata keçirilən siyasət kursu olmuşdur. Xalq müəllimlərinin hərbi mükəlləfiyyətdən, abituriyentlərin, tələbələrin hərbi xidmətə çağırışdan, həmçinin müvəqqəti olaraq poçt-teleqraf məktəbi şagirdlərinin, vergi müfəttişlərinin, hökumət mətbəələrindəki qulluqçuların orduya çağırışdan azad edilməsi qərara alınmışdı.

Mülki idarələrdə titulların ləğv edilərək, nazirlərə və məmurlara xidməti müraciət zamanı “əfəndi” sözünü əlavə edərək vəzifələrinə müvafiq çağırılması, mülki idarəyə aid geyim forması, həmçinin hökumət üzvləri üçün fərqlənmə nişanının hazırlanması tədbirləri dövlət idarəçilik aparatında təkmilləşdirici islahatlardan idi.

Cümhuriyyət dövrünün yeganə bütöv təqvim ili olmuş 1919-cu ildə hökumət məktəblərin, kursların, universitetin açılması yönündə ardıcıl əməli işlər reallaşdırılmışdır. Aprelin 25-də Məsəlman Xeyriyyə Cəmiyyəti nəzdində Qadın peşə məktəbində məşğələlərin bərpa edilməsinə 30 min rubl vəsait ayrılmışdır. 1920-ci il fevralın 2-də isə Bakıda və Zaqatalada müəllim seminariyalarının açılması qərara alındı. Qərarla deyilirdi ki, 4 müəllim seminariyasının təsisinə dair qanun layihəsinin parlamentdə təsdiqinə qədər bir qadın müəllim seminariyasının Bakı şəhərində və bir kişi müəllim seminariyasının Zaqatalada açılmasına icazə verilsin. Fəaliyyətdə olan tədris müəssisələrinə yardım göstərilirdi. Sabunçu ibtidai məktəblərinin təminatı üçün aylıq maliyyə yardımının göstərilməsi 29 fevral 1920-ci il tarixli hökumət qərarında konkret rəqəmlərlə təsbit olunmuşdu. Mövcud problemlərə, maliyyə çətinliklərinə baxmayaraq Azərbaycan hökumətinin yardım göstərdiyi müəssisələr, sosial zümrə təyinatında milli, coğrafi məfhum geniş məzmun kəsb etmişdir. Məsəlmanlar üçün qısamüddətli pedaqoji kursların təşkili, müsəlman müəllimlərinin mərkəzi bürosuna kitabçaların və s. nəşri xərclərinə maliyyə yardımı edilirdisə, eyni zamanda, Qarabağın erməni müəllimlərinə paylamaq üçün yardım kimi 1 milyon rubl vəsait ayrılmışdı. Yəhudi məktəblərinə maliyyə dəstəyi göstərmək məzmunlu 2 dəfə hökumət qərarı verilmişdi. 1919-cu il martın 10-da və sentyabrın 27-də qəbul edilmiş qərarlarda hər iki tarixdə yəhudi məktəblərinə 25000 rubl maliyyə yardımı göstərilməsi, həmin məktəblərin sonrakı mövcudluğu üçün maddi təminatının Bakı şəhər özünüidarəsinə təklif edilməsi tapşırılırdı. Azərbaycan hökuməti Batum türk məktəbinə 10 min rubl, Volqaboyu müsəlmanları arasında savadlılığı yayan Tiflis cəmiyyətinə 25000 rubl vəsait ayırmışdı. Yoxsul şagirdlərə maddi yardım göstərilməsi haqqında hökumət qərarları verilmişdi.

Gənc dövlətin maarifə, təhsilə verdiyi önəm çoxsaylı qanunların məzmununda öz əksini tapmışdır. Parlamentin 1919-cu il iyulun 17-də qəbul etdiyi qanuna görə həmin ilin iyulun 1-dən etibarən Qazaxda, Nuxada, Şuşada, Qubada, Zaqatalada, Salyanda, Bakıda və Gəncədə qısamüddətli pedaqoji kurslar açılırdı. Bakı və Gəncədə həmin kursların kişi və qadınlar üçün 2 bölmədə fəaliyyəti nəzərdə tutulurdu. Kursların keçirilməsinə dövlət xəzinəsindən 2 milyon 390 min rubl vəsait ayrılmışdı. Göyçayda realni məktəbin, Qusarın Xuluq kəndində, Ağdamda ali ibtidai məktəblərin, Bakıda Azərbaycanın birinci milli qadın gimnaziyası nəzdində uşaq bağçasının təsis edilməsi haqqında qanunlar qəbul olunmuşdu. Təhsil sistemində inzibati məzmunlu qanunlar, hökumət qərarları mütəmadi xarakter daşıyırdı. Qadın orta təhsil müəssisələrinin direktoru və əməkdaşları eyni səviyyəli kişi təhsil müəssisələrinin işçiləri ilə bərabər hüquqlu olub, məvəcibləri də tamamilə bərabərləşdirilirdi. 1920-ci il yanvarın 1-dən etibarən 5 yeni xalq məktəbləri müfəttişi vəzifəsi təsis edilmişdi. Şuşa, Zəngəzur, Cavanşir və Cəbrayıl qəzalarında məhz erməni xalq məktəblərinə xidmət göstərmək məqsədilə üçüncü xalq məktəbləri müfəttişi vəzifəsi yaradılmışdı. Orta təhsil müəssisələrinin və ali ibtidai məktəblərin xəstəliyə və digər üzürlü səbəblərə görə dərstdə olmayan müəllimlərini əvəz edənlərin əlavə dərslərinin haqqı saata 30 rubl olmaqla ödənilirdi. 1919-cu il avqustun 20-dən sentyabrın 1-dək Bakı şəhərində xalq müəllimlərinin qurultayını keçirmək üçün hökumət 35600 rubl vəsait ayırmışdı. Az müddət sonra Şuşa şəhərində müəllimlər qurultayının keçirilməsinə 30 min rubl ayrılması haqqında hökumətin 27 sentyabr tarixli qərarı verildi. 18 min rubl vəsait isə Xalq Maarifi Nazirliyinin ehtiyacları üçün kitablar alınmasına verilmişdi.

Ədliyyə Nazirliyinin nəzdində hüquq kitabxanasının təşkili üçün də 50 min rubl ayrılmışdı. Hökumətin 20 milyonluq, 15 milyonluq ehtiyat fondlarının məsrəflərinin hesabatını aparmaq üçün qanun və qərarlarda konkret vəzifələrin gerçəkləşdirilməsinə ayrılmış vəsaitlərin hesabını bilmək kifayət edər. Təxirəsalınmaz məsrəflər üçün nəzərdə tutulmuş vəsaitin əsasən təhsil, səhiyyə, sosial, mədəni məzmunlu məsələlərə yönəldiyi aydın olur. Bakı şəhəri və onun rayonlarının müsəlman zəhmətkeş ziyalılar ittifaqının idarə heyətinə ayrılmış 16 min rubl onların nəşr etdirdiyi “Dokumentı po istorii ruskoqo vladıçestva na okrainax” adlı kitabın çapı üçün verilirdi. Həmin fondan 76667 rubl Tiflis kənd təsərrüfatı təcrübə stansiyasına elmi əsərlərin nəşri üçün ayrılmışdı. Nəşr olunmuş əsərlərin üçdə biri Azərbaycan Respublikasının hökumətinə təqdim olunmalı idi. 1919-cu ilin sentyabrında Bakı şəhərində keçirilməli olan texniki-sənaye sərəgisində Şuşa xalça toxuculuğu emalatxanasının iştirakı üçün 19 min rubl ayrılması qərara alınmışdı. Həmin emalatxananın əkinçilik nazirliyinin sərəncamına verilməsinə və emalatxana nəzdində kursların təşkilinə hökumət xeyli vəsait ayırmışdı.

Cümhuriyyət tarixinin ən parlaq səhifələrindən biri Bakı şəhərində universitetin açılması oldu. Azərbaycanın mütərəqqi ziyalıları, ictimai-siyasi xadimləri ali məktəbin təsis edilməsi niyyətlərini 1919-cu ildə reallaşdırma bildilər. Bakı Dövlət Universitetinin ilk rektoru olmuş V.İ. Razumovskinin yazdığı kimi, “1919-cu ilin əvvəlində Azərbaycan Respublikası xalq maarifi nazirinin müavini Həmid bəy Şahtaxtinski Tiflis şəhərinə gəldi. O, rus universitetini Bakıya köçürmək təklifi ilə gəlmişdi, yaxşı binalar, maddi təminat və s. vəd etdi”. Azərbaycan hökuməti Bakıda universitetin olmasında o qədər qərarlı idi ki, V.İ. Razumovskinin yazdığı kimi, “hətta Zaqafqaziya Rus Universiteti köçməyə də, Bakıda universitet yaradılacaqdır, ultimativ müddət də göstərilmişdi - 1 may”. Azərbaycan hökumətinin 8 aprel 1919-cu il tarixli qərarında göstərilirdi ki, 1919-1920-ci tədris ilinin əvvəlindən Bakıda universitet açılsın. Mayın 19-da hökumətin təsdiq etdiyi universitet komissiyasının mayın 21-də keçirilmiş ilk iclasında xalq maarif naziri R. Qaplanov universitetin açılmasında Azərbaycan hökumətinin qəti qərarlı olduğunu bildirdi. İyunun 16-da hökumət komissiyanın müvəqqəti ştatlarını təsdiq etdi, iyunun 25-də universitetin təşkili ilə bağlı ilkin xərclərə 1 milyon rubl ayırdı. İyulun 7-də qəbul edilmiş 10 bənddən ibarət hökumət qərarı ilə Bakı Dövlət Universitetinin təsis edilməsi haqqında qanun layihəsi bəyənilmiş və parlamentin təsdiqinə təqdim olunmuşdur. “Müsəlman hüququnun və tarixinin” hüquq fakültəsində hökmən öyrənilməsi, bütün fakültələrdə türk dilinin icbari fənn kimi tədris edilməsi, Azərbaycan vətəndaşlarının Bakı universitetinə daxil olmaqla üstün hüquqa malikliyi qərarla təsbit olunmuş, universitet üçün tələb olunan maliyyə vəsaiti daha da artırılmışdır. Parlament müzakirələrindən sonra, 1919-cu il sentyabrın 1-də “Bakı şəhərində Dövlət Universitetinin təsis edilməsi haqqında qanun” qəbul olundu. Həmin gün parlamentin daha bir mühüm qərarı olmuşdur. 1919-20-ci tədris ilində 100 abituriyentin və tələbənin xarici ali təhsil müəssisələrinə göndərilməsinə dövlət xəzinəsindən 7 milyon rubl ayrılmışdı. Yol xərcləri və aylıq təqaüd məsələləri də müəyyənləşdirilmişdi. Bu məsələdə də parlament hökumətin nəzərdə tutduğu məbləğdən daha artıq vəsait ayırmağı məqbul bilməmişdi. Belə ki, avqustun 5-də nazirlər şurası xaricə təhsil almağa tələbələrin göndərilməsi üçün 4 100 000 rubl ayırmağı qərarlaşdırmışdı. Haraya göndərilməsindən asılı olmayaraq hər tələbə üçün 3 min rubl müəyyən edilmişdi. Hökumətin sentyabrın 8-də qəbul etdiyi 7 qərardan 3-ü mədəniyyət - təhsil yönümlü idi. Bakı Dövlət Universitetinin rektoru və dekanları təsdiqləndi; rus dilində dərslərin əldə edilməsinə 500 min rubl ayrıldı. Dövlət teatrının təmirinə xeyli vəsait buraxıldı. Hökumət yaşayış səviyyəsi, rifahı aşağı olan sosial təbəqənin durumunu nəzərə alaraq teatr və kütləvi tamaşalar üçün biletlərdən dövlət vergisini 50 faiz azaltdı. Bu yalnız maddi vəziyyətlə bağlı məsələ deyildi, əhalinin maariflənməsinə önəm verilməsinin göstəricisidir. Həmin ərəfədə, noyabrın 1-də hökumət çap məhsullarından idxal rüsumunun alınmasının dayandırılması qərarını verərək müvafiq qanun layihəsini parlamentə çıxarmağı xalq maarifi nazirinə tapşırırdı. 1920-ci il fevralın 26-da parlament xaricdən gətirilən çap məhsullarını idxal rüsumu tutulmasından azad etdi. Bir gün sonra, fevralın 27-də xaricə ezam olunmuş tələbələr üçün 297 min frank ayrılması qərarı qəbul olundu. Artıq Bakı Dövlət Universiteti fəaliyyət göstərirdi. Parlament 1919-cu il sentyabrın 29-da “Bakı Dövlət Darülfünununun Nizamnaməsi”ni təsdiq etdikdən sonra, noyabrın 15-də universitetdə birinci dərslər günü oldu.

Dövlət dilinin rəsmi statusunun formal məzmun daşımaması məqsədilə hökumət fərqli təyinatlarla ünvanlanan qərarlar qəbul edirdi. Türk şriftinin əldə edilməsinə 200 min rubl vəsait ayrılmışdı. Türk dilində süvari ordu nizamnaməsi təsdiqlənmiş, türk dilində dərslərin tərtib edilməsi üzrə yaradılmış komissiyalar maliyyələşdirilmiş, böyüklər üçün türk dili üzrə axşam kursları təşkil edilmişdi. Xalq maarifi nazirinə tapşırılmışdı ki, hökumət üzvü X.Məlikaslanovla birlikdə ərəb əlifbasında islahata dair xüsusi komissiya təşkil etsin.

Parlamentin qəbul etdiyi qanuna görə, xalq məktəblərinin kitabxanaları üçün türk dilində yeni kitablar əldə edilməsi məqsədilə xalq maarifi nazirinə dövlət xəzinəsindən 1 milyon rubl ayrılmışdı.

Dövlətçiliyə xidmət edən bir sıra qanun və qərarlar dövlət atributlarının qəbulu, tarixi günlərin qeyd edilməsi ilə bağlı idi. 1919-cu ilin martında Azərbaycan Cümhuriyyətinin Dövlət gerbinin və möhürünün layihələrini tərtib etmək üçün müsabiqə elan olunmuşdu. Aprelin 20-dək layihələr təqdim olunmalı idi. 1920-ci il yanvarın 30-u tarixli qərarla hərbi orden layihələrinin, milli himnin, dövlət gerbi və möhürünün layihələrinin müsabiqəsini keçirmək müvafiq nazirliklərə tapşırılmışdı. Layihələrin əsas vəzifəsi Azərbaycanın müstəqillik rəmzi funksiyasını daşması olmalı idi.

Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini legitimləşdirən mühüm addımlardan biri də Azərbaycan vətəndaşlığı haqqında qanunun qəbul edilməsi oldu. 11 avqust 1919-cu il tarixli qanunla Azərbaycan Vətəndaşlığı haqqında 1918-ci il 23 avqust tarixli Əsasnamə qüvvədən düşürdü. Azərbaycan vətəndaşlığını qəbul edən hər bir şəxs Azərbaycan dövlətinə sədaqət barədə əsasnamədə olan xüsusi mətn əsasında and içməli idi. Müstəqil dövlətin müstəqil informasiya orqanının yaradılması zərurəti ilə hökumətin 1919-cu il 3 mart tarixli qərarı ilə yaradılmış Azərbaycan Teleqraf Agentliyi 1920-ci il martın 1-dən Nazirlər Şurası yanında müstəqil quruma çevrilmişdi. Həmin dövrdə Azərbaycan Cümhuriyyətinin müstəqilliyi Antanta Ali Şurası tərəfindən de-fakto tanınmış, cümhuriyyətin xaricdə nümayəndəlikləri yaradılmışdı. Azərbaycanın müstəqilliyinin tanınması münasibətilə hökumət müəssisələrinin bütün qulluqçuları üçün yanvarın 14-ü, çərşənbə günü qeyri-iş günü elan olunmuşdu. Hökumətin bu məzmununda digər bir qərarı ilə Bakı şəhərinin azad edilməsinin ildönümü günü, sentyabrın 15-i qeyri-iş günü kimi qəbul olunmuşdu. Azərbaycanın istiqlal bəyannaməsinin verildiyi 28 May günü dövlət bayramı hesab edildi. Bu məqsədlə yaradılmış hökumət komissiyasının layihəsi bəyənilmiş, layihəyə uyğun olaraq bayram keçirilməsi ilə bağlı məsrəflər üçün komissiyanın sərəncamına 100 min rubl ayrılmışdı. Mayın 28-də hökumət

başçısı Nəsim bəy Yusifbəyli müstəqilliyin ildönümü münasibətilə Azərbaycan vətəndaşlarına müraciət etdi.

Azərbaycan hökuməti bəyan etdiyi prinsiplərə sadıq qalaraq dinindən, milliyyətindən və s. asılı olmayaraq bütün vətəndaşlarının mənəvi dəyərlərinə sayğı ilə yanaşmağa səy göstərirdi. Belə ki, Milad bayramı günləri, dekabrın 25-26-sı bütün hökumət qulluqçuları və müvafiq dini etiqadlı şagirdlər işdən və məşğələlərdən azad olunurdular. Həmçinin, 1920-ci ilin aprelinde hökumətin sərəncamı ilə xristian etiqadlı hökumət qulluqçuları Pasxa bayramı günlərində (5 gün müddətinə) işdən azad hesab olunurdular. Ümumiyyətlə, hökumət dini məsələlərdə həssas mövqe nümayiş etdirirdi. Gəncəyə gəlişindən 1 gün sonra, hökumətin qəbul etdiyi qərara görə, müsəlman dininə aid məsələlər üzrə şeyxülislam və müfti hökumət iclaslarında həlledici səs hüququ ilə iştirak etməli idilər. Şeyxülislama və müftiyə lazımi illər üçün metrika kitablarının yubadılmadan Tiflisdən Gəncəyə gətirilməsi ilə məşğul olmaq tapşırılırdı. Metrika kitablarının qazi idarələrinə göndərilməsi məsrəflərini də hökumət maliyyələşdirirdi. Kilsə şamlarından gömrük rüsumlarının ləğv edilməsi qərarı da bu qəbildəndir. 1918-ci il avqustun 20-də verilən qərara görə Zaqafqaziya şeyxülislamına və müftiyə həmin il iyunun 1-dən etibarən hər birinə ayda 1500 rubl məvacib təyin edilirdi.

Son dərəcə mürəkkəb beynəlxalq və daxili şəraitdə dövlətçilik fəaliyyətinin həyata keçirilməsi bir çox uğurlarla nəticələndi. Ən başlıcası isə Azərbaycanın müstəqilliyi yüksək beynəlxalq statusda, Paris Konfransının Ali Şurası tərəfindən tanındı. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Sovet Rusiyasının birbaşa hərbi müdaxiləsi nəticəsində süqut etsə də, milli məfkurə, milli dövlətçilik duyğuları qəlblərdən silinmədi. Sovet dövlət sisteminin davamlı cəza tədbirləri, kütləvi repressiyalar, təqiblər milli yaddaşı məhv edə bilmədi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin mövcudluğu Azərbaycan Sovet Respublikasına zəmin oldu. Məhz 1918-ci ilin 28 mayında “Azərbaycan” adının siyasi mənə kəsb etməsi, bəyan etdiyi sərhədlər daxilində mövcudluğu Azərbaycan dövlətini müstəqil olmasa da yaşamağa qadir etdi. 70 il ittifaq tərkibində qalan Azərbaycan dövləti XX yüzilliyin sonlarında yenidən müstəqilliyə qovuşdu və Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ənənələrinə sadıqlığını bir daha sübut etdi.

1991-ci il oktyabrın 18-də Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında qəbul edilmiş Konstitusiya Aktında yeni müstəqil Azərbaycan Respublikası 1918-1920-ci illər mövcud olmuş Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin varisi elan edilirdi. Bu varislik hüquqi deyil, milli-mənəvi, tarixi məzmun daşsa da, müasir Azərbaycan dövlət idarəçiliyinin əsas qurumlarının bünövrəsi məhz Cümhuriyyət dövründə qoyulmuşdur. Müasir Azərbaycan Respublikası ilə AXC arasında tarixi-siyasi, milli-mənəvi bağlılıq güclüdür və dövlət idarəçilik institutunun təkmilləşdirilməsində həmin ənənələr nəzərə alınır.

Firdovsiyyə ƏHMƏDOVA,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının dosenti